

Äldre människor – en resurs diskriminerad inom och utom arbetslivet

Barbro Westerholm

Prof. emerita i läkemedelsepidemiologi. Har tidigare bland annat varit generaldirektör för Socialstyrelsen, medicinsk chef på Apoteksbolaget AB, ordförande för Sveriges pensionärsförbund och vice ordförande för den europeiska paraplyorganisationen för äldreorganisationer AGE, Older People's Platform. Barbro Westerholm har varit riksdagsledamot för Folkpartiet liberalerna 1988 - 1999 och sitter nu åter i riksdagen sedan 2006. E-post: barbro.westerholm@riksdagen.se

Aldrig förr har andelen äldre i Sverige och världen i övrigt ökat så snabbt som nu. Bättre bostäder, bättre hygien, rent dricksvatten, avloppsrening, bättre mat och medicinska landvinningar har under 1900-talet gett oss ett kvarts sekel till att leva. De flesta vunna åren är jämförelsevis friska år. De "reparationsmedicinska" hälsoproblem som en del äldre drabbas av som slitna knän och höftleder, grumlade ögonlinser, otäta hjärtklaffar och tilltäppta kranskärl kan med gott resultat åtgärdas med dagens operationsmetoder. Vi har fått en ålder till och de vunna åren kan ses som en välfärdsvinst. Det är först mot slutet av livet då den "bräcklighetsmedicinska" perioden inträder med demenssjukdom och multisjuklighet som vi behöver samhällets insatser. Dessförinnan är vi en resurs men en inte fullt utnyttjad sådan. Och den får inte utsättas för diskriminering.

During the 20th century we increased our life expectancy by 25 years but retirement age remains at 67 years. According to various public opinion polls up to one third of the newly retired people would have liked to go on working part-time or full-time but were referred to what they called a "life-long vacation". Because of the demographic changes with an increasing number of old people we must see older people as a resource and open the possibilities for those who can and want to work longer. This means that we have to get rid of the prevailing ageism which results in age-discrimination. Age-discrimination exists not only in working-life, it also comprises the access to goods, services, health care and social services. Therefore the proposed directive from the EU-commission in 2008 covering all fields in society can, if it is realized, be an important tool in the struggle against age-discrimination. We also need research on older people in working life and how their health problems can best be treated. Finally, older people are important role models and their idealistic contributions to society have to be made visible.

Varför är det finare att vara en gammal möbel än en gammal människa?

Ur en 12-årig pojkes uppsats

Berit Rollén gav för tio år sedan – när hon just pensionerats mot sin vilja - ut skriften ”Inget jobb att gå till...” I den frågade hon sig ”Vem är jag nu då... och vad ska jag göra? Ha semester i 20 år?”. Hon beskriver på ett tankeväckande sätt hur svårt det kan vara att som nypensionerad inte längre känna sig behövd, att ha förlorat den dagliga kontakten med arbetskamraterna och den struktur av tiden som arbetslivet ger. Hon är inte ensam om att ställa den frågan. Olika opinionsundersökningar genomförda under senare år visar att mellan sex procent och en tredjedel av de tillfrågade skulle ha velat fortsätta att arbeta heltid eller deltid efter fyllda 65 eller 67 år. Skälen är flera. En del behöver inkomsten, andra vill gå i pension samtidigt som sin partner, åter andra tycker om sitt arbete och värderar kontakten med sina arbetskamrater högt och inte minst, man vill känna sig behövd, känna sig som en del av samhället.

Har vi råd att hålla äldre utanför arbetskraften?

Svaret är nej. Utredningen *Äldrepolitik för framtiden. 100 steg till trygghet och utveckling med en åldrande befolkning* (SOU 2003:91) fann att hälften av alla som uppnår 65 års ålder måste arbeta fram till 79-årsdagen om försörjningskvoten 2030 ska vara oförändrad jämfört med idag. I Äldreboendedelegationens delbetänkande *Bo för att leva* (SOU 2007:103) anges att försörjningskvoten för pensionärerna som grupp för

närvarande uppgår till ca 30 procent kommer att öka till 45 procent fram emot 2050. För att behålla den på 30 procent måste antingen utträdet från arbetsmarknaden senareläggas till dryga 70-årsåldern eller inträdet för ungdomarna tidigareläggs till 18 år samtidigt som pensionärernas utträde senareläggs till 69 år.

När det gäller pensionerna så måste kommande generationer stanna kvar längre i arbetslivet för att få ut lika mycket som dagens pensionärer. Den framtida pensionsåldern beräknas idag behöva ligga på drygt 68 år för att klara pensionsnivån. När 40-talisterna går i pension kommer det dessutom att bli arbetskraftsbrist i en rad yrken. Alla dessa beräkningar leder till slutsatsen att vi måste undanröja de hinder som ligger i vägen för äldre som vill och kan stanna kvar i arbetslivet.

Vad gör äldre med sin tid?

Av SCB:s tidsanvändningsstudie som nu har närmare tio år på nacken framgår att åldergruppen 65 – 84 år är en aktiv generation. Några få procent finns kvar i arbetslivet men övriga hämtar barnbarn från dagis, är anhörigvårdare och aktiva i ideella organisationer. De ägnar sig åt olika kulturella aktiviteter och inom sporten är de uppskattade knatteidrottsledare. Drygt 60 procent av äldreomsorgen sköts av anhöriga, främst make eller maka, men det syns inte i nationalbudgeten trots att värdet uppgår till mångmiljardbelopp. Det är uppenbart att äldre är en resurs i samhället. Vad skulle till exempel hända om alla an-

hörigvårdare gick i strejk?

Hindra inte äldre från att arbeta

Helt klart är att vi måste öppna arbetsmarknaden för de äldre som vill och kan arbeta högre upp i åldrarna. Vi måste inse att kronologisk ålder är ett dåligt mått på en människas förmåga att arbeta. Vi föds som individer och förblir det hela livet. Våra liv präglas av de arv vi föds med och de miljöer vi lever i. Under livsresan blir vi mer och mer olika varandra genom de olika kunskaper och erfarenheter vi får med oss. Det som ligger i vägen för att äldre ses som en viktig samhällsresurs är myter om åldrandet och bristande kunskap om äldre både arbetslivet och i övrigt.

Lars Tornstam tar i sin bok *Åldrandets psykologi* (2005) upp negativt och positivt laddade myter om äldre människor. De positiva är beskrivningen av äldre människor som visa, vänliga, välbärgade och välmående. De negativa är att alla äldre människor är sjuka, ensamma, rigida och förslöade.

Lars Andersson går i sin bok *Ålderism* (2008) vidare på detta tema och tar upp ålderism som orsak till den åldersdiskriminering vi ser. Begreppet myntades 1968 av den amerikanske psykiatern och gerontologen Robert Butler som beskrev den som fördomar mot olika åldersgrupper. Lars Andersson föreslår att ålderism definieras som fördomar eller stereotypa föreställningar som utgår från en människas ålder. Som exempel lyfter

han fram underrepresentationen av äldre i riksdagen där andelen 65+ i valet 2006 visserligen ökade från 1,5 till 4,5 procent men som är långt under sin andel i den vuxna befolkningen, 17 procent. Han tar också upp medierna som förmedlare av bilder av människor och skeenden.

Medierna ska enligt sina principer undvika diskriminering på grund av ras, kön, sexuell läggning, språk, religion, politisk eller annan åsikt samt nationell och social härkomst men ålder ingår inte. Det kan vara en orsak till att medierna så ofta visar schablonbilder av äldre som understryker myten om en resurskrävande, skröplig grupp. Lena Melins kommentar i Aftonbladet om Jan Eliassons utnämning till utrikesminister 2006 är belysande. Hon ansåg att utnämningen inte var någon satsning på framtiden. Denne 65-åring borde i stället runda av sitt arbetsliv. Även om han på grund av valutgången 2006 inte är utrikesminister är han fortfarande aktiv och leder idag den grupp som utvecklar socialdemokraternas utrikes- och EU-politik.

Att arbetsgivarna har en negativ inställning till äldre arbetskraft är tydligt. Enligt försäkringskassan anställer sju av tio arbetsgivare sällan människor som har fyllt 50 år.

Forskare har nekats att fortsätta handleda sina doktorander fram till disputation efter fyllda 65 eller 67 år. Doktoranderna tvingas mot sin vilja byta handledare. Två världsledande svenska forskare- professorerna Hans-Olov

Adami och Jan-Åke Gustafsson har, när de nalkats pensionsåldern, flyttat till USA där de kan fortsätta sin forskning och handleda doktorander. Det hade de inte kunnat i Sverige men i USA har man en lag som förbjuder kronologisk ålder som värdemätare. Det är kompetens och kreativitet som gäller.

Ett annat hinder är att man inte tar reda på vad äldre gör och kan. SCBs sysselsättningsstatistik stannar vid 74 år. Därefter går det inte att ta reda på hur många som finns kvar i arbetslivet. Opinionsinstitutet är inte intresserade av att intervjua äldre som fyllt 84 år. Det gäller också forskningen om äldre i arbetslivet. Den är fokuserad på åldersgrupperna före den lagstadgade pensionsåldern, 67 år, inte åren därefter.

Sedan nyåret 2010 läser jag två av de stora dagstidningarnas födelsedagsintervjuer med människor mellan 65 och 100 år. Det urval av intervjuer, 24 stycken, som de båda medierna i skrivande stund gjort, ger en bild av aktiva äldre som minsann inte tänker pensionera sig. De flesta, 21 personer, tillhör de fria yrkena. De är konstnärer, musiker och skådespelare som arbetar vidare så länge de är efterfrågade. Övriga tre representerar offentlig sektor, en är nu riksdagskandidat på valbar plats medan de båda andra lämnat arbetslivet.

Diskriminering utanför arbetslivet

Det finns talrika fallbeskrivningar om

människor som på grund av sin ålder förvägrats olika saker. Här några exempel: en 70-årig man vägrades bensinkort därför att han var för gammal för ett sådant men körkortet får han behålla så länge han är frisk nog att kunna köra bil. En 76-årig kvinna som varit missionär och vid hemkomsten till Sverige äntligen fick regelbunden inkomst i form av garantipension nekades köpa glasögon på avbetalning. För att få flytta in i seniorbostad får man inte vara äldre än 69, 72 eller 75 år.

Inom sjukvården finns också kronologiska åldersgränser. Blodgivare får man inte vara efter fyllda 70 även om man är frisk. Hammel och medarbetare (2008) har visat att äldre med höftfrakturer fått vänta längre än yngre med benbrott på hjälp och därför drabbas av sämre behandlingsresultat. En 82-årig dam med grå starr fick beskedet från sjukhuset att hon måste vänta längre än yngre på operation därför att ”hon hade tid att vänta”.

I Cancerfundsrapporten 2010 finns ett kapitel om cancer hos äldre. Cancer är en åldersrelaterad sjukdom samtidigt är vården av cancersjuka och forskningen om cancersjukdomarna inriktad på de yngre patienterna. Visst kan det finnas skäl för skillnader i behandling men ibland finns ingen annan förklaring än patientens ålder. Som exempel kan nämnas bröstcancer. En tredjedel av alla bröstcancerfall inträffas hos kvinnor som är över 70 år men de diagnostiseras senare än sina yngre systrar därför att de inte erbjuds mammografi.

Också inom leukemivården får äldre annorlunda vård än yngre. Rent allmänt utreds och behandlas de äldre patienterna i lägre utsträckning än yngre. Geriatrisk kirurgi har låg status jämfört med barnkirurgin. Äldre har mer sällan ingått i prövningar av nya behandlingsmetoder och utvärdering av befintliga.

Äldre med funktionsnedsättningar är en grupp för vilka behoven är otillräckligt kartlagda och tillgodosedda. Orsakerna till deras funktionshinder varierar. En del har fötts med dem, andra har förvärvat dem genom sjukdomar och olyckor. Klart är att ska man få hjälp av personlig assistent så måste funktionshindret ha inträffat före fyllda 65. Därefter är det äldreomsorgen som gäller med lägre nivå på insatserna. Man måste förlita sig på anhöriga.

Vad behöver vi göra nu?

Vi måste ta på allvar det som Världshälsoorganisationen (WHO) skrev redan 1982 : ”Äldre har en vital social roll att spela. De är oftast de mest erfarna medlemmarna i samhället. De kan ha mer fysiska behov än resten av familjen men är ofta de som kräver minst. Om de får, så kan de spela en positiv roll i uppfostran av barn, ge stabilitet i hemmet och ge föräldrarna en chans att ta en paus från kraven från barnen. De kan, tack vare deras tidigare erfarenhet, vara ett psykologiskt ankare i tider av stress.” Detta måste lyftas fram och värdesättas. Äldre måste få uppskattning och stöd i denna roll. Men de måste också få en plats i arbetslivet.

En del EU-länder t.ex. Belgien och Irland, har insett att det inte räcker med en lagstiftning mot åldersdiskriminering i arbetslivet, de har infört en heltäckande lagstiftning som omfattar alla andra samhällsområden. Erfarenheterna visar att en sådan lagstiftning både kan skapas och vara effektiv. I Belgien tvingades t.ex. ett försäkringsbolag sänka sina åldersrelaterade försäkringsavgifter så att äldre inte drabbades omotiverat hårt. EU-kommissionen fick ersätta den kronologiska åldersgräns (70 år) som fanns för valobservatörer med hälsoundersökning för att avgöra om en observatör kan verka i speciella klimatförhållanden.

I juli 2008 lade EU-kommissionen fram ett förslag till direktiv om en breddad diskrimineringslagstiftning som omfattar varor, tjänster, service, hälso- och sjukvård etc. Förslaget processas nu vidare i länderna. I Sverige har regeringen tillsatt en utredning om hur en sådan lag ska kunna se ut. Utredningen ska presentera sitt uppdrag i augusti 2010. En heltäckande diskrimineringslag mot åldersdiskriminering skulle sända ut att en signal om att äldre är en resurs i samhället och som ska visas respekt och uppskattning, inte bli föremål för kränkande diskriminering.

Forskning om äldre i arbetslivet är eftersatt i Sverige och behöver stimuleras. Likaså behöver vi forskning om hur äldres hälsoproblem bäst behandlas. Statistik över människors levnadsförhållanden behöver inbegripa också äldre personer.

Äldre själva är viktiga förebilder. I Prioriteringscentrums skrift *Målsättningar och verklighet – vård och omsorg i kommunal regi* återfinns ett antal livsberättelser lämnade av kvinnor och män som passerat sin 80-årsdag. De har ett gemensamt, nämligen att när man lämnar arbetslivet går man från att vara *Någon* till att vara *Ingen*. Det är tiden i arbetslivet, som familjeförsörjare som det är värt att berätta om. När man inte behövs i dessa funktioner förvandlas man till ingen. När intervjuarna sedan tog del av vad som hänt de intervjuade efter pensioneringen visade det sig att man varit mycket aktiv bl.a. i ideella organisationer och som anhörig/närstående vårdare. Man hade varit en obetald samhällsresurs. Med andra ord: äldre måste bli bättre på att framföra vad de gör efter pensioneringen.

Bemötandeutredningens bilaga *Barnbilder av äldre* (SOU1997:147) är tankeväckande. Det är redan i barndomen som schablonbilder av äldre och åldrande skapas. I utredningen beskrevs ett barn som skildrade sin mormor som Pippi Långstrump fast äldre, en mormor som gjorde spännande saker med sina barnbarn. Men det fanns också skildringar av äldre som mest var måna om att barnbarnen inte slog sönder några prydnadsföremål och som mest klagade över hälsoproblem. Det säger sig själv att det är Pippi Långstrumpbilden som kan förändra synen på äldre i nästa generation. Det duger inte att visa bilden av en misslynt, förorättad kravmaskin. Det bidrar bara till marginalisering.

Slutord

Jag vill avsluta med att citera Ludvig Rasmusson som i sin bok *Åldersupproret* utgiven 2005. Han skriver:

”Vi återvinner gamla tidningar ... vi återvinner mer och mer råmaterial, men inte kompetens... vi försöker minska våra sopberg utom de sopberg där äldre kastas bort. Det är vackra ombonade sopberg men icke desto mindre sopberg. Det är dags att börja tänka på återvinningen.”

Just det, ska vi bevara livskvaliteten för äldre och välfärden framöver så måste vi se äldre som en resurs och låta de äldre som vill och kan fortsätta arbeta att göra det. Vi måste också visa att äldre är individer som inte får diskrimineras på grund av att de fyllt ett visst antal år.

Referenser

- Andersson, L. (2008). Ålderism. Studentlitteratur 2008.
- Butler, R.N. (1969). Age-ism: Aforework. *Journal of Social Issues*, 36 (2), 8 – 11.
- Cancerfondsrapporten 2010. Cancerfonden, Stockholm 2010
- Hommel, A., Ulander, K, Bjorkelund, K.B., Norrman, P.O., Wingstrand, H., Thorngren, K.B. (2008) Influence of optimized treatment of people with hip fracture on time to operation, length of hospital stay, reoperations and mortality within 1 year. *Injury*, 39 (10), 1164 – 74.
- Rasmusson, L. (2005). Åldersupproret. Om ungdomskultur, fyrtrialisterna och Sveriges framtid. Natur och Kultur.
- Rollén, B. Inget jobb att gå till....(2000) Cebastos AB, Berit Rollén.

tema

Svensson, T. (2006). Målsättningar och verklighet – vård och omsorg i kommunal regi. PrioriteringsCentrum. Rapport 2006:2

Tornstam, L. (2001). Åldrandets socialpsykologi. Stockholm: Rabén & Sjögren.

Barns bilder av äldre. Bemötandet av äldre. SOU 1997:170.

Äldrepolitik för framtiden. SOU 2003:91

Bo för att leva. SOU 2007:103